

УДК [81'27:81'373.47]:316.77

DOI <https://doi.org/10.32999/ksu2663-3426/2023-1-9>**ПРАГМАТИКА ТА СЕМАНТИКА ЕКСПРЕСИВІВ**

Приходько Ганна Іллівна,
доктор філологічних наук, професор,
професор кафедри англійської філології та лінгводидактики
Запорізький національний університет
anna.prikhodko.55@gmail.com
orcid.org/0000-0001-6220-5333

Приходченко Олександра Олексіївна,
кандидат філологічних наук,
доцент кафедри іноземних мов професійного спрямування
Запорізький національний університет
prihodchenkoaleksandra@gmail.com
orcid.org/0000-0002-8468-2453

Статтю присвячено розгляду мовленнєвих актів, які відносяться до класу експресивів. Загальне структурне членування людського мовлення детерміновано типологічною диференціацією мовленнєвих актів, що становлять живий мовленнєвий простір. Ідентифікацією різних типів висловлювань, їх структурним та функціональним аналізом займається теорія мовленнєвих актів. Експресивність мовлення, його прояв відноситься до кардинальних і досить популярних лінгвістичних проблем, оскільки вона пов'язана з емоційним ставленням мовця до адресата і до змісту мовлення. Метою запропонованої розвідки є дослідження природи та складу класу експресивів. Експресиви можна в цілому охарактеризувати як двосторонній мовленнєвий акт, який може виступати у функції ініціації діалогічної інтеракції або бути реакцією на зовнішній (вербальний чи невербальний) стимул, але, як правило, експресиви починають інтеракцію, вони здійснюються як би «поза мовленнєвим контекстом». Експресивні мовні акти розглядаються як акти, що реалізують інтенцію вираження психологічного стану та здійснення емоційного впливу на адресата. Умовами успішності експресивів є такі: емоційний стан або емоційне ставлення мовця; позитивна чи негативна зарядженість експресивних висловлювань; умова щирості. До складу експресивів включають мовленнєві акти оцінки, оскільки вони є «приватним випадком» оцінних мовленнєвих актів. Пропонується виділяти в межах класу експресивів два підкласи мовленнєвих актів: соціативи – мовленнєві акти вираження визнання мовцем слухача як члена однієї з ним соціальної групи, що виражається у певних стандартних ситуаціях (вітання, вибачення, привітання, співчуття, подяка, жаль, тост, співчуття, благословення); емотиви – мовленнєві акти вираження емотивно-оціночного відношення та емоційного впливу, до яких мовець вдається як до санкцій, що регулюють виконання слухачем своїх соціальних та міжособистісних ролей (похвала, осуд, комплімент, образа). Ці мовленнєві акти здійснюються з різними цілями, за різних умов, спираються на різні канонічні мовленнєві та категоріальні ситуації.

Ключові слова: мовленнєвий акт, експресивність, пропозиція, умови успішності, соціативи, емотиви.

PRAGMATICS AND SEMANTICS OF EXPRESSIVES

Prihodko Ganna Illivna,
Doctor of o Philological Sciences, Professor,
Professor at the Department of English Philology and Linguodidactics
Zaporizhzhia National University
anna.prikhodko.55@gmail.com
orcid.org/0000-0001-6220-5333

Prykhodchenko Olexsandra Olexsiivna,
Candidate of Philological Sciences,
Associate Professor at the Department of Foreign Languages for Specific Purposes
Zaporizhzhia National University
prihodchenkoaleksandra@gmail.com
orcid.org/0000-0002-8468-2453

The article is devoted to the consideration of speech acts that belong to the class of expressives. The general structural division of human speech is determined by the typological differentiation of speech acts that make up the living speech space. The theory of speech acts deals with the identification of different types of utterances, their structural and functional

analysis. Expressiveness of speech, its manifestation is one of the cardinal and quite popular linguistic problems, as it is related to the emotional attitude of the speaker to the addressee and to the content of the speech.

The purpose of the proposed survey is to study the nature and composition of the class of expressives. Expressives can generally be characterized as a two-way (reciprocal) speech act, which can act as the initiation of dialogic interaction or be a reaction to an external (verbal or non-verbal) stimulus, but, as a rule, expressives initiate interaction, they are carried out, as it were, "outside the speech context". Expressive speech acts are considered as acts that realize the intention of expressing a psychological state and exerting an emotional influence on the addressee. The conditions for the success of expressives are as follows: emotional state or emotional attitude of the speaker; positive or negative charge of expressive statements; condition of sincerity. Expressives include evaluative speech acts, as they are a "private case" of evaluative speech acts. It is proposed to distinguish two subclasses of speech acts within the class of expressives: sociatives speech acts expressing recognition by the speaker the listener as a member of the same social group, which is expressed in certain standard situations (greetings, apologies, congratulations, sympathy, thanks, regret, toast, sympathy, blessing); emotives are speech acts expressing an emotional-evaluative relationship and emotional impact, which the speaker uses as sanctions that regulate the listener's performance of his social and interpersonal roles (praise, condemnation, compliment, insult). These speech acts are carried out with different goals, under different conditions, based on different canonical speech and categorical situations.

Key words: speech act, expressiveness, proposition, success conditions, sociatives, emotives.

Вступ. Мовленнєва діяльність людини – це величезний масив різнорідних за формою, протяжністю і будовою висловлювань, зумовлених іллокутивними компонентами, індивідуальними інтенціями і мотивами, які пронизані емоціями суб'єкта.

Загальне структурне членування людського мовлення детерміновано типологічною диференціацією мовленнєвих актів, що становлять живий мовленнєвий простір. Ідентифікацією різних типів висловлювань, їх структурним та функціональним аналізом займається теорія мовленнєвих актів (Бацевич, 2004; Шепетяк, 2008: 93 – 105; Austin, 1962).

Одним із об'єктів її розгляду є експресивні мовленнєві акти – клас мовленнєвих дій, які відрізняються тим, що їх виконавець у своїх діях висловлює внутрішні стани певного типу – а саме «почуття», «емоції», «думки» у широкому сенсі слова.

Експресивність мовлення, його прояв відноситься до кардинальних і досить популярних лінгвістичних проблем, оскільки вона пов'язана з емоційним ставленням мовця до адресата і до змісту мовлення. (Хіміч, 2018: 241–242). Експресивні мовленнєві акти, що виражають психологічні стани комунікантів, мають особливу соціальну значущість у процесі міжособистісної комунікації. Але незважаючи на окремі успіхи та досягнення в галузі їх вивчення, залишилося ще безліч лакун, які чекають заповнення дослідженнями втілюваних в експресивах інтенцій суб'єкта, взаємодії комунікантів, впливу комунікативної ситуації, а також психолого-лінгвістичних особливостей мовної особистості. Це і становить мету запропонованої розвідки.

Ще одним мотивом звернення до групи експресивних мовленнєвих актів є відсутність їхнього комплексного опису, всі емпіричні досягнення вивчень експресивів не вихо-

дили досі за рамки аналізу окремих представників цього класу. Одним з основних завдань цієї статті є узагальнення та інтеграція вже вивченого, детальний аналіз семантичних та прагматичних особливостей експресивних мовленнєвих актів, що виражають широкий спектр інтенцій носіїв мови, виявлення мовних механізмів створення експресивності.

Експресивні мовленнєві акти розглядаються як акти, що реалізують інтенцію вираження психологічного стану та здійснення емоційного впливу на адресата. Іноді вона поєднується з іншими інтенціями, будучи похідною або впливаючи з них. Однак це не робить комунікацію утрудненою: основні, провідні інтенції зчитуються адресатом, оскільки прагматичне розуміння базується на досить широкому наборі мовної та позамовної інформації, що включає знання про властивості граматичної структури висловлювання, його паралінгвістичні характеристики, про особливості комунікативної ситуації, про адресат, світ тощо.

Для того, щоб встановити межі експресивного класу іллокутивних актів, необхідно визначити умови їх успішного та досконалого виконання, тобто умови, виконання яких гарантуватиме успішність такого мовленнєвого акта при його виголошенні мовцем. При формулюванні правил успішності ми спираємося на схему Дж. Сьорля, розроблену ним для всіх мовленнєвих актів (Searle, 2005).

Природа класу експресивів. Саму загальну сутність експресивного мовленнєвого акту можна сформулювати в такий спосіб: мовець щиро і з експресією вимовляє висловлювання у присутності адресата, висловлюючи певний пропозиційний зміст, що стосується адресата чи за яке адресат відповідає.

Вступною (попередньою) умовою успішності експресивів є умова, що мовець, виголошуючи висловлювання і формулюючи через

нього деяке судження, маніфестує емоційний стан або емоційне ставлення. Експресивний мовленнєвий акт повинен бути здійснений самим мовцем і не може стосуватися події, що ще не відбулася.

Вимовляючи висловлювання мовець виражає пропозиціональний зміст, значення якого таке: якщо вираз пропозиції правдивий щодо об'єкта чи суб'єкта, воно є істинним, тобто має сенс і до самого факту висловлювання пропозиції з експресією. Цю умову можна назвати умовою змісту.

Наступна (істотна) умова залежить від позитивної чи негативної зарядженості експресивних висловлювань, тобто від того зацікавлений або не зацікавлений адресат у проголошенні мовцем промови, яка виражає певний пропозиційний зміст.

Обов'язковою є умова щирості: мовець щирий при виголошенні висловлювання, що виражає пропозиціональний зміст. Відмінність між щирими і нещирими експресивами полягає в тому, що у разі нещирого експресиву мовець не відчуває маніфестованого висловлюванням психологічного стану, він не має наміру виконати те, що виражає пропозиція. У щирому експресивному висловлюванні мовець виголошує його, відчуваючи заявлений психологічний стан і маючи намір виконувати дію, що міститься у пропозиції.

Ситуація виголошення щирого експресивного висловлювання така, що вона змушує мовця вимовляти своє висловлювання з експресією. Щирим є і прагнення виправити ситуацію, виконати виражену пропозицією дію. Це певною мірою зближує експресиви з комісивами, основною ознакою яких є прийняття мовцем зобов'язань зробити щось стосовно слухача. Успішність експресиву багато в чому залежить від достатньої міри виразності виголошення такого висловлювання.

Сказане свідчить про те, що умова щирості має особливе значення при реалізації експресивних мовленнєвих актів. По-перше, можна стверджувати, що експресиви мають не загальну, а варіативну умову щирості, що змінюється в кожному конкретному мовленнєвому акті (Vanderveken, 1990: 127). Експресивні мовленнєві акти виражають психологічний (інтенціональний) стан або ставлення до будь-якої події/положення справ. Ставлення, що виражається експресивом (як правило, є емоційним) і є його умовою щирості.

Існування висловлювань, що не реалізують умову щирості, при проголошенні яких мовець не відчуває віддзеркалюваного ними психологічного стану, дає привід деяким лінгвістам не відносити конвенційні мов-

леннєві акти подяки, вибачення, привітання, побажання тощо до експресивів (Wierzbicka, 1972: 122–146).

На наш погляд, неправомірно відокремлювати щирі мовленнєві акти від нещирих і розглядати їх у межах різних категорій. Ми вважаємо, що вихідним, інваріантним (прототипним) є висловлювання, що відповідають умові щирості. Однак у зв'язку з повторюваністю, стереотипизацією ситуацій в окремих випадках вони перетворюються на формули, за якими дійсно не стоїть вираження сильних емоцій, які вимовляються машинально, тому що так прийнято. Ми розглядаємо їх як варіанти щирих експресивів – як клішовані, конвенційні мовленнєві акти. Такий підхід видається нам вірним, оскільки він уможливує опис класу мовленнєвих актів як таких, а також змісту, що виражається ними. За такого розуміння ми можемо визначити, наскільки нейтралізовано первинне прототипне значення, яке додаткове значення реалізує висловлювання, у якому співвідношенні ці значення знаходяться між собою.

Склад класу експресивів. Як показує представлений вище огляд термінологічних позначень класу експресивів, у лінгвістичній літературі немає загальноприйнятого, однозначного визначення такого типу мовленнєвих дій. Це викликано не тільки різними позиціями авторів щодо теорії мовленнєвих актів. Різноманітність самих експресивних актів (вираз почуттів і стосунків (Bird, 2002: 1–15) також утруднює точне встановлення меж класу експресивів, що підкреслюється у роботах про аналізований клас.

Справді, починаючи з піонерських робіт Дж. Остіна та Дж. Сьорля, до цього типу належать не одні й ті ж самі дії. Так, наприклад, Дж. Остін, крім типових актів вираження позитивного ставлення мовця до адресата (*вітання, подяки, вибачення* тощо), відносить до бехабітів (експресивам) також виклики на змагання, дуель тощо (Austin, 1962), і навіть висловлювання негативного ставлення мовця до вчинків, представленого дієсловами: *обурюватися, різко заперечувати, звинувачувати, скаржитися, протестувати, заперечувати* тощо. Таким чином, вже у Дж. Остіна є широке і не зовсім визначене розуміння класу бехабітів як такого, та включення до його складу актів, що наближені до тверджень та екзерситивів, про що писав сам Дж. Остін. Викликано це було відсутністю чітких критеріїв виділення різних типів мовленнєвих актів, на що потім критично вказував Дж. Серль, аналізуючи слабкості таксономії Дж. Остіна (Searle, 2005).

Пропонуючи інший спосіб класифікації мовленнєвих актів і формулюючи критерії їх виділення, Дж. Сьорль спочатку обмежує клас експресивів такими дієсловами: дякувати, вітати, вибачатися, співчувати, шкодувати, вітати. Потім до класу експресивів ним додаються такі дієслова: *хвалити і говорити компліменти* (Searle, Vanderveken, 1985). Як можна судити з наведених дієслів, клас експресивів трактується в даному випадку як мовленнєві акти, що мають на меті вираження позитивних почуттів мовця щодо будь-якого стану справ (події).

Дуже широко розуміється клас мовленнєвих актів, що відображають інтенцію мовця, в класифікації Б. Фрейзера (Fraser, 1975: 192), до якого поряд з актами експресивного характеру (*вітати, дякувати, співчувати* тощо), автор включає мовленнєві акти *питання, протесту, згоди*. У зв'язку з відсутністю критеріїв класифікації важко вирішити, на яких підставах вираження різних іллокуцій об'єднується в один тип.

Н. Р. Норрік визначає експресиви як акти, які виражають почуття, емоції, що виникають як реакція на певні ситуації, і включає до їх складу *вибачення, подяку, привітання, співчуття, осуд, скаргу, вітання, прощання, хвастощі* (Norrick, 1978: 179). При цьому Норрік Н. Р. не вважає почуття достатнім критерієм для диференціації експресивів, на його думку, присутність/відсутність щирого почуття є функцією ситуації і нерелевантно для конкретного мовленнєвого акту.

Погляди Норрік Н. Р. критикує С. Мартен-Кліф (Marten-Cleef, 1991), яка припускає, що експресиви призначені для того, щоб висловити щирі почуття мовця. Отже, почуття як психічний базис, вважає С. Мартен-Кліф, є головною характеристикою експресивів. У її класифікації групуються на основі аналогій та відмінностей *комплімент, привітання, побажання, вітання, подяка; глузування, тріумф; радість, надія; співчуття, жаль, вибачення, стурбованість; скарга, критика, лайка*. С. Мартен-Кліф не включає в цей клас похвалу та осуд, вважаючи, що їх метою є не вираження почуттів та переживань, а ознайомлення з певною системою цінностей. З аналізу виключається також похвальба, оскільки, на думку автора, цей мовленнєвий акт виконує насамперед функцію інформування адресата про певний стан справ.

У працях, присвячених іллокутивно-інтерактивній функції мовленнєвих актів, тобто функціонуванню мовленнєвих актів у складі більших одиниць комунікації, клас експресивів (етикетних мовленнєвих дій) включає

подяки, вибачення, привітання та побажання, тости, співчуття, прощання, та вибачення (Dominicy, Franken, 2001: 263–283; Moeschler, 2009). Порівняно з розглянутими вище складами класу експресивів у цих роботах з'являються нові одиниці: тости, прийняття подяки та вибачення. Побажання поєднуються з вітаннями, мабуть, на тій підставі, що у дискурсі вони часто виступають разом.

Наведені вище класифікації не включають мовленнєві акти оцінки (крім монографії С. Мартен-Кліф, яка розглядає серед інших експресивів комплімент). Наголошуючи на цьому факті, деякі дослідники пропонують виділити їх або в особливий клас, або зарахувати їх до асертивів (Myroniuk, 2017: 103–108). Ми вважаємо, що логічно віднести їх до експресивів, оскільки останні є «приватним випадком» оцінних мовленнєвих актів (White, 2016: 77–96). При такому широкому розумінні класу експресивів до нього включаються оцінні висловлювання на підставі спільності їхнього перлокутивного ефекту (викликати емоційну реакцію співрозмовника) з експресивами Дж. Сьорля. Таким чином, до класу експресивів вводяться акти *схвалення, несхвалення* (як оцінні мовленнєві акти), а також *образи, комплімент, похвала* (як мовленнєві акти, що містять оцінний елемент).

Отже, при підході, що враховує вираз і негативних почуттів мовця і перлокутивну мету даної мовленнєвої дії – емоційний вплив на слухача, заснований на схваленні та засудженні в широкому розумінні слова, до класу експресивів додаються нові мовленнєві акти: *схвалення, несхвалення, образа*.

Виходячи з вищесказаного, ми пропонуємо виділяти в межах класу експресивів два підкласи мовленнєвих актів:

- соціативи – мовленнєві акти вираження визнання мовцем слухача як члена однієї з ним соціальної групи, що виражається у певних стандартних ситуаціях (*вітання, вибачення, привітання, співчуття, подяка, жаль, тост, співчуття, благословення*);

- емотиви – мовленнєві акти вираження емотивно-оціночного відношення та емоційного впливу, до яких мовець вдається як до санкцій, що регулюють виконання слухачем своїх соціальних та міжособистісних ролей (*похвала, осуд, комплімент, образа*);

Ці мовленнєві акти здійснюються з різними цілями, за різних умов, спираються на різні канонічні мовленнєві та категоріальні ситуації.

Висновки. Експресивні мовленнєві акти як клас мовленнєвих дій, функцією яких є вираз мовцем різноманітних психологічних

станів (почуттів, емоцій, думок) і надання емоційного на адресата, викликають чималі суперечки серед дослідників.

Експресиви можна в цілому охарактеризувати як двосторонній мовленнєвий акт, який може виступати у функції ініціації діалогічної інтеракції або бути реакцією на зовнішній (вербальний чи невербальний) стимул, але, як правило, експресиви починають інтеракцію, вони здійснюються як би «поза мовленнєвим контекстом». Реакція на експресив залежить від освіти, виховання, віку та соціального статусу комунікантів, від їх індивідуальних особливостей як темперамент, характер, емоційність.

Сутність кожного експресиву конститує, окрім інтенції, пропозиція, яка формує певний стан справ у можливому світі. У мовленнєвих актах емотивного відношення та емоційного впливу вона включає вираз мовцем або оцінку об'єкта (позитивну в похвалі та компліменті, негативну в інвективі та осуді), або його ставлення до об'єкта. Ця частина, як правило, експлікована, вона є сутністю та метою виголошення висловлювань емотивного ставлення та емоційного впливу. Без вираження оцінки ці акти втрачають смисл і приречені на прагматичну невдачу. Перспективу дослідження вбачаємо у подальшому розгляді функціонування експресивів у різних типах дискурсу.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Бацевич Ф. С. Основи комунікативної лінгвістики. Київ : Академія, (2009). 376 с.
2. Хіміч Р. С. Експресивна комунікація як об'єкт лінгвістичного дослідження. *Національна ідентичність в мові і культурі: зб. наук. праць / за заг.ред. А.Г. Гудманяна, О.Г. Шостак*. Київ: Талком, (2018). С.241 – 242.
3. Шепетяк О. Теорія мовленнєвих актів. *Вісник факультету романо-германської філології*, Вип. 3. Дрогобич: Редакційно-видавничий відділ ДДПУ, (2008). С. 93 – 105.
4. Austin J. L. How to do things with words. Cambridge/Mass. : Harvard Univ. Press, (1962). 166 p.
5. Bird A. 'Illocutionary silencing,' *Pacific Philosophical Quarterly*, (2002). 83. P. 1–15
6. Dominicy M., Franken N. Speech Acts and Relevance Theory. *Essays in Speech Act Theory / Daniel Vanderveken and Susumo Kubo (eds.)*. Amsterdam : John Benjamins, (2001). P. 263–283;
7. Fraser B. Hedged Performatives. *Syntax and Semantics*. New York etc., (1975). Vol. 3: Speech Acts. P. 187–210.
8. Marten-Cleef S. Gefühle ausdrücken. Die expressiven Sprechakte. Göttingen : Kümmerle, (1991). II, 371 S.
9. Moeschler J. Pragmatic Theory, Lexical and Non-lexical Pragmatics. Berlin : de Gruyter, 2009. 272 p.
10. Myroniuk, T. Evaluative Responses in Modern English Fiction. *Advanced Education*, (2017). Vol. 8. P. 103–108.
11. Norrick N. R. Expressive Illocutionary Acts. *Journal of Pragmatics*. (1978). Nr. 3. P. 277–291.
12. Searle J. R. Speech Acts. 27th printing. Cambridge : Cambridge Univ. Press, (2005). 203 p.
13. Searle J. R., Vanderveken D. Foundations of Illocutionary Logic. Cambridge : University Press, (1985). 227 p.
14. Vanderveken D. Meaning and Speech Acts Volume I: Principles of Language Use. Daniel Vanderveken (Université du Québec à Trois-Rivières). Cambridge, England : Cambridge University Press, (1990). Vol. I. 244 p.
15. White P. R. R. Evaluative contents in verbal communication. *Rocci A; de Saussure L (eds.). Verbal communication*. (2016). Vol 3. P. 77 – 96.
16. Wierzbicka A. Acts of speech. *Wierzbicka, A. Semantic primitives*. Frankfurt am Main : Athenaum, (1972). P. 122 – 146.